

POLICY BRIEF 2023:29

Näkökulmia ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja poliittisen päätöksenteon tueksi.

Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston vuoden 2022 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa. Julkaisun sisällöstä vastaavat tiedon tuottajat, eikä tekstisisältö välttämättä edusta valtioneuvoston näkemystä.

Puheesta tekoihin - demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen uusi suunta

Anu Gretschel, erikoistutkija, Nuorisotutkimusseura ry.

Matti Rautiainen, vanhempi yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto

Liisa Vanhanen-Nuutinen, yliopettaja, Haaga-Helia ammattikorkeakoulu

Suomalaisen koulutuksen normatiivinen perusta on demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen osalta vahva. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus jää kuitenkin tällä hetkellä yksittäisten opettajien harteille, eivätkä demokratia- ja ihmisoikeuskysymykset ole näkyvässä asemassa oppilaitosten toimintakulttuurissa. Tarvitaan yhteistä suuntaa ja koordinaatiota. Keskeistä on myös vahvistaa oppilaiden ja opiskelijoiden toimijuutta omassa oppilaitos- ja lähiyhteisössään.

Tilannekuva demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksesta osoittaa kehittämissuunnat tulevaisuuteen

Demokratia ja ihmisoikeudet pysyvät yllä aktiivisesti keskustellen ja niiden eteen toimien. Koulutuksen kentällä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus tarjoaa siihen kaikkia lapsia ja nuoria koskettavan areenan. Lasten ja nuorten kiinnittyminen osaksi demokraattista yhteiskuntaa ja ihmisoikeuksien arvostamista tarvitsee vahvaa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta. Toisin sanoen satsaaminen demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen on osa kaikille paremman yhteiskunnan rakentamista.

Demokratian ja sen myötä demokratiakasvatuksen kehittäminen perustuu poliittisiin linjauksiin, joilla on yli hallituskausien ulottuvat tavoitteet. Keskeisiä demokratiapolitiikka linjaavia ohjausasiakirjoja ovat olleet valtioneuvoston laatima demokratiapolitiikka selonteko vuodelta 2014 sekä demokratiapolitiittinen toimintaohjelma vuodelta 2017. Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisessa selonteossa vuodelta 2021 puolestaan linjataan Suomen ihmisoikeuspolitiikkaa pitkällä aikavälillä. Selonteossa korostetaan yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ja osallistumisoikeuksien vahvistamista suomalaisessa yhteiskunnassa. Selonteossa todetaan, että demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittäminen on tärkeä osa valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaa sekä oikeuksien toteutumista.

Tässä Policy Briefissä esittelemme tutkimuksemme Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus Suomessa. Tilannekuva ja suositukset 2023 päätulosten pohjalta laaditut suositukset poliittisen päätöksenteon tueksi. Selvitimme tutkimuksessamme, miten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus toteutuu suomalaisessa koulutuksessa varhaiskasvatuksesta toiselle asteelle ja millaisia valmiuksia opettajankoulutus antaa. Pelkistetysti kyse oli ja on sen tarkastelusta, edistääkö demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus riittävästi demokratian ja ihmisoikeuksien toteutumista nyt ja tulevaisuudessa. Kyse on myös koulutuksen poliittisen roolin pohtimisesta: haluammeko ja osaammeko kasvatuksella edistää lasten ja nuorten mahdollisuuksia puhua ja toimia demokratian ja ihmisoikeuksien toteutumisen eteen.

Perustuloksemme on, että käytännön tasolla demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen eteen on tehtävä vielä paljon töitä kaikilla koulutusasteilla varhaiskasvatuksesta opet-

tajankoulutukseen, jotta poliittisissa linjauksissa ja opetussuunnitelmissa esitetyt tavoitteet toteutuvat ja demokratia ja ihmisoikeudet tulevat kiinteäksi osaksi opettajien työtä ja oppilaitosten toimintakulttuuria.

Tutkimuksen aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen pääaineiston muodostivat eri oppilaitoksissa tehdyt haastattelut sekä opetussuunnitelmien analyysi. Yhteensä haastatteluja toteutettiin yli kahdeksankymmentä. Lisäksi kolmen kuntavierailun aikana tavattiin varhaiskasvatuksessa, perusopetuksessa ja toisella asteella noin 320 lasta ja nuorta sekä 40 “päättäjää”. Päättäjiksi tässä tutkimuksessa laskettiin niin päiväkotien, koulujen ja oppilaitosten henkilöstöä, esihenkilöitä ja johtajia, koulutuksen järjestäjää edustavia henkilöitä ja kunta- ja kuntayhtymäpäättäjiä. Kuntavierailuilla kohtaamiset toteutettiin deliberatiivinen keskustelupäivä -menetelmällä, jossa lapset ja nuoret ensin arvioivat nykytilannetta, tiivistävät pääviestinsä puheenvuorojen muotoon ja neuvottelevat niiden pohjalta päättäjien kanssa tarkoituksenaan aikaansaada yhteisiä toimia muutoksen aikaansäämiseksi.

Opettajankoulutuksen osalta haastattelut toteutettiin kahdeksassa yliopistollisessa opettajankoulutuslaitoksessa ja viidessä ammatillisessa opettajakorkeakoulussa sekä opettajankouluttajille että opettajaksi opiskeleville. Lisäksi haastateltiin lapsia, nuoria ja asiantuntijoita sekä järjestettiin asiantuntijatyöpaja. Koulutuspoliittisten asiakirjojen osalta käytiin läpi valtakunnalliset opetussuunnitelmat, tutkittavien kuntien osalta paikalliset opetussuunnitelmat sekä opettajankoulutuksen osalta kaikkien yksiköiden opetussuunnitelmat. Lisäksi tarkasteltiin strategisia asiakirjoja. Tutkimuksen tulokset tiivistyvät kolmessa suosituksessa, jotka esitellään seuraavana.

Suositukseset

Systemaattinen, jatkuva ja koko yhteisöä koskeva demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus kasvatuksen ja koulutuksen eri asteilla edistää lasten ja nuorten demokratiaan ja ihmisoikeuksien toteuttamiseen kiinnittymistä. Tällä hetkellä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus koskettaa erityisesti niitä lapsia, oppilaita ja opiskelijoita, joiden kanssa työskentelevät kasvattajat ja opettajat ovat kyseisistä teemoista kiinnostuneita. Erityisen hyvässä asemassa ovat ne lapset ja nuoret, jotka tulevat valituksi esimerkiksi koulujen oppilaskuntiin. Muut jäävät monta kertaa ulkopuolelle. Tilanne on sama opettajankoulutuksessa.

Esitämme kolme suositusta demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen vahvistamiseksi kasvatuksessa ja koulutuksessa varhaiskasvatuksesta toisen asteen koulutukseen sekä yliopistollisessa ja ammatillisessa opettajankoulutuksessa.

Suositus 1: Kannustetaan korkeakouluja ottamaan demokratia- ja ihmisoikeuskasvatussisältöjä osaksi pakollisia opintoja opettajankoulutuksessa

Opettajaksi valmistuvien valmiudet demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen vaihtelevat, koska opettajankoulutusten välillä on suuria eroja demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen sisällöissä ja opiskelutavoissa. Kaikkiin opettajankoulutusohjelmiin tulisikin saada demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opintoja pakollisiin opintoihin. Nämä opinnot tulisi myös kytkeä harjoitteluun niin, että jokainen opettajaksi opiskeleva harjoittelee jossain opintojen vaiheessa demokratia- ja ihmisoikeuskasvattajana toimimista. Näiden lisäksi opettajankoulutusyksiköiden toimintakulttuuria tulee kehittää niin, että se mahdollistaa erilaisten demokraattisten toimintatapojen käyttämistä ja kehittämistä niin, että kaikilla yhteisön jäsenillä on mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen.

Suositus 2: Määritellään demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukselle kansallisen tason suuntaviivat -ohjelma tavoiteloineen ja resursoidaan kyseisen ohjelman toteuttamista varten kansallisen, alueellisen ja paikallisen tason kattava koordinoitirakenne

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa on tällä hetkellä tyhjäkäyntiä. Opetussuunnitelmat ja -määritelmät vilisevät demokratiaan ja ihmisoikeuksiin liittyviä asioita, mutta asiat eivät yhdisty toisiinsa, eivät syvene eikä niiden kehittämiseen tartuta, kuten osa perusopetuksen ja toisen asteen opiskelijoista totesi. Vaikuttamismahdollisuuksia toivotaan tarjottavan monipuolisesti kaikille, eikä vain oppilas- tai opiskelijakuntiin kuuluville – tätä edellyttäisi myös YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen osallistumisoikeuksia määrittävä 12 artikla.

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta tarvitsee pohjaksi suuntaviivoja ja yhdessä sovittuja tavoitteita rakentua jatkumoksi eri koulutusasteita yhdistäen. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen järjestäminen on sitoutumista ihmisoikeussopimuksiin ja ihmisoikeustilanteen jatkuvaan parantamiseen, eikä sitä asiaa tarvitse sanoittaa joko kaiseen asiakirjaan eri tavoin. Samoin yhdenvertainen toteutuminen on tavoitteena

yhteistä, kuten tulisi olla myös yhdenvertaisuuden edistäminen niin kasvatus- ja koulutusyksiköissä, kuin myös ulospäin yhteiskuntaan suuntautuen. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus, kuten ei demokratia ja ihmisoikeudetkaan, voi toteutua, ellei lapsi tai nuori koe olevansa hyväksytty – hyvän (vertais)yhteisön luomiseen tulee kiinnittää enemmän huomiota. Hyvä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus kehittää tahtotilaa toimia demokratian ja ihmisoikeuksien eteen, toisaalta se ei myöskään jätä sitä hyödynämättä. Demokraattisen ja ihmisoikeuksien toteutumista edistävän yhteisön johtamisosaamiseen on myös kiinnitettävä huomiota.

Tällä hetkellä kasvattajat eivät voi tukeutua ohjelma-asiakirjaan, joissa toiminnan velvoitteita ja tavoitteita olisi kootusti käyty läpi. Ohjelma voisi jatkossa raamittaa muun muassa opetussuunnitelmien, tutkintojen perusteiden mutta myös esimerkiksi kuntastrategioiden ja kotoutumishjelmien uudistamista. Myös tukirakenteita toiminnan tueksi tarvitaan niin paikallisesti kuin kansallisesti.

Suositus 3: Huomioidaan lapset, oppilaat ja opiskelijat subjekteina demokratia- ja ihmisoikeustilanteen ja -kasvatuksen arvioinnissa ja niihin liittyvien kehittämistarpeiden toteuttamisessa

Demokratian ja ihmisoikeuksien sekä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen jatkuvan kehittämiseen olisi syytä liittää säännöllisesti toteutettava toiminnallinen arviointikierros, jossa lapset ja nuoret ovat arvioinnin subjekteja. Tämä edellyttää myös kasvatuspoliittisten asiakirjojen kirjoittamista uudella tavalla niin, että ne ohjaavat toteuttamaan arviointia kyseisellä tavalla. Lisäksi tulisi selvittää kansainvälisen laadullisen vuorovaikutukseen pohjautuvan arviointitutkimuksen aloittamista siitä, miten lapset, oppilaat ja opiskelijat arvioivat oikeuksiensa toteutumista eri maissa.

Nykytilanteeseen johtaneita tekijöitä

Opettajankoulutuksen osalta tulokset ovat varsin samansuuntaisia kuin aikaisemmissa tutkimuksissa. Demokratia- ja ihmisoikeudet muodostavat vahvan periaatteellisen pohjan koulutukselle, mutta käytännössä työ jää edelleen muutamien yksilöiden vastuulle. Myös erot yksiköiden välillä ovat kasvaneet, minkä seurauksena opettaja-opiskelijoiden saamat valmiudet toimia kouluissa demokratia- ja ihmisoikeuskasvattajina voivat vaihdella suuresti. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen sisältöjä on opettajankoulutuksissa varsin vähän, mitä kohtaan haastatteluihin osallistuneet opiskelijat olivat erittäin kriittisiä. Heidän näkemyksensä mukaan aiheita lähinnä sivuttiin

joillakin opintojaksoilla, mutta syventävään keskusteluun ja kehittelyyn ei ole opinnoissa tilaa. Nämä havainnot koskevat sekä yliopistollista että ammatillista opettajankoulutusta.

Yliopistollisen opettajankoulutuksen osalta yliopistojen tehostunut ja johtajakeskeinen toimintakulttuuri heijastuu opettajankoulutusten toimintakulttuuriin. Se luo muun muassa kiireen tuntua, tulosvastuuta ja jatkuvaa riittämättömyyden tunnetta. Niin opettajankouluttajat kuin opettajaksi opiskelevat näkivät tilanteen huolestuttavana demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kannalta, sillä ne edellyttävät aikaa kokoontua yhteen ja elää demokratiaa todeksi omalla tavallaan. Tämä on nyky-yliopistossa tutkittavien mukaan vaikeaa. Toki demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittämis- ja tutkimustyötä tehdään kaikissa opettajankoulutusyksiköissä, mutta se kohdistuu usein pieneen osaan opettajaopiskelijoita.

Ammatillisen opettajankoulutuksen arvoperusta ja keskeiset pedagogiset toimintatavat tukevat pääsääntöisesti hyvin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen osaamistavoitteita opettajankoulutuksessa. Demokratiaa ja ihmisoikeuksia käsittelevä tietoperusta on kuitenkin sekä opettajaopiskelijoiden että opettajankouluttajien haastattelujen perusteella ohut. Toistuva kommentti haastatteluissa olikin, kuinka opettajaopiskelijoita aktivoiva ja osallistava pedagoginen toteutus on onnistunutta, mutta demokratiasta ja ihmisoikeuksista ei juuri puhuta.

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista käytännössä ei ole aiemmin arvioitu jatkumona varhaiskasvatuksesta toiselle asteelle eikä laadullisin tutkimusmenetelmin. Lisäksi tässä tutkimuksessa lapset, oppilaat ja opiskelijat kohtasivat ajatuksiin opetushenkilöstön, -johdon, koulutuksen järjestäjän edustajia ja kunnan tai kuntayhtymän päätöksentekijöitä. Tämä takasi paikallisten kehittämistoimien välitöntä alkamista. Yhteisinä lasten ja nuorten kanssa toteutetun arvioinnin tuloksina eri paikkakunnilta esille voidaan nostaa seuraavat: 1. Lapsilla ja nuorilla on tahtotilaa edistää ihmisoikeuksien toteutumista osana opetusta nykyistä enemmän niin kasvatusyhteisössä mutta myös esimerkiksi paikkakunnan ongelmiin tarttuen. 2. Lapset ja nuoret toivovat ideoilleen aikuisilta arvostavaa vastaanottoa, sekä 3. Lapset ja nuoret toivovat vaikuttamisen mahdollisuuksia tarjottavan myös muille kuin vain oppilas- ja opiskelijakunnissa aktiivisesti toimiville.

Varhaiskasvatuksen, perusopetuksen ja toisen asteen tehtävä on vahvistaa oppilaiden kiinnittymistä demokratiaan ja ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. Tässä onnistuminen edellyttää opettajankoulutuksen osalta sitä, että opettajien peruskoulutuksella taataan kaikille valmistuville opettajille riittävät valmiudet toimia työssään vahvana demokratia- ja ihmisoikeuskasvattajana. Kasvatusyhteisöjen tehtävänä olisi tukea näiden valmiuksien vahvistamista yhteisöllisellä oppimisella.

Lähteet

Gretschel, A. & Rautiainen, M. & Vanhanen-Nuutinen, L. & Tarvainen, K. (2023) [Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus Suomessa : Tilannekuva ja suositukset 2023](#). Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:24

Lisätietoja:

Erikoistutkija Anu Gretschel Nuorisotutkimusseura ry:stä oli hankkeen vastaava tutkija ja vastasi päiväkot-, koulu-, oppilaitos- ja päättäjäkohtaamisista kunnissa ja kuntayhtymissä. Lisätietoja: <https://www.nuorisotutkimusseura.fi/>

Vanhempi yliopistonlehtori Matti Rautiainen Jyväskylän yliopiston opettajankoulutuslaitokselta vastasi yliopistollisen opettajankoulutuksen tiedonkeruusta ja tilannekuvan tutkimisesta. Lisätietoja: <https://www.jyu.fi/edupsy/fi/laitokset/okl>

Yliopettaja Liisa Vanhanen-Nuutinen Haaga-Helia ammattikorkeakoulusta vastasi ammatillisen opettajankoulutuksen tiedonkeruusta ja tilannekuvan tutkimisesta hankkeessa. Lisätietoja: <https://www.haaga-helia.fi/fi/haaga-helia-ammattillinen-opettajakorkeakoulu> ja <https://www.haaga-helia.fi/fi/vap>

Tilannekuva ja seurannan instrumentit – demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus, osallistumisoikeudet ja yhdenvertaisuus kasvatuksen ja opetuksen kentällä -hanke toteutettiin osana valtioneuvoston vuoden 2022 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa.

Hankkeen ohjausryhmän puheenjohtaja:

Opetusneuvos Anna Mikander (anna.mikander@gov.fi)

Opetus- ja kulttuuriministeriö

